

Dietrich Bonhoeffer și Ecumenismul

Michael Plathow¹

Trad. din germană: Pr. Conf. Dr. Habil. Daniel BUDA
Pr. Asist. Dr. Radu GÂRBACEA

Rezumat:

Dietrich Bonhoeffer, creștin, teolog, contemporan, a fost ucis de naziști la 9 aprilie 1945 în lagărul de la Flossenbürg. El a fost foarte apropiat de mișcarea ecumenică, în special de Alianța Mondială pentru Prietenie, precum și de Viață și Acțiune (Life and Work). Acest studiu prezintă unele momente importante, precum conferința de la Cernohorske Kupele – 1932; prelegerea „Biserica în fața chestiunii tinerilor” – 1934; rugăciunea pentru pace de la Fanö – 1934; Londra – 1935: însoțirea refugiaților și emigranților germani; întâlnirea din Sigtuna cu episcopul Bell von Chichester – 1942. Gândirea și viața acestui ecumenist și martir poate fi înțeleasă numai în legătură cu „rugăciunea, facerea de dreptate și așteptarea timpului lui Dumnezeu” și cu „luarea asupra sa a vinei” ca pocăință.

Cuvinte-cheie:

Dietrich Bonhoeffer; Alianța Mondială pentru Prietenie; Viață și Acțiune; martiriu

1. Papa Ioan Paul al II-lea scrie, în enciclica sa despre angajamentul față de ecumenism *Ut unum sint* (din 25.5.1995): „Din punct de vedere teocentric, noi creștinii avem deja un martirologiu comun. El conține, de asemenea, martirii secolului nostru, care sunt mult mai numeroși decât s-ar crede, și arată modul în care, la un nivel profund, Dumnezeu menține comuniunea între cei botezați la cele mai înalte exigențe ale credinței, mărturisite prin jertfa vieții. Dacă cineva este capabil să moară pentru credință, atunci aceasta dovedește că se poate atinge

¹ Prof. Dr. Michael Plathow, Wiss.-Theol. Seminar der Theol. Fakultät, Kisselgasse 1, 69117 Heidelberg, Germania. E-mail: michael@plathow.de.

scopul, chiar dacă se realizează și sub alte forme ale aceluiași cerințe. Am constatat deja cu bucurie că, deși imperfectă, comuniunea reală se păstrează și crește în multe domenii ale vieții ecleziiale. Acum cred că aceasta este deja deplină, în ceea ce noi considerăm a fi culmea vieții harice, anume moartea martirică, care este cea mai intensă comuniune cu Hristos care poate exista, care în care El își varsă sângele și, prin această jertfă, le îngăduie celor care erau departe să se apropie (cf. Efes. 2, 13)². După o muncă de 30 de ani, a fost publicat *Martirologiul Roman*. Astfel, la comemorarea ecumenică a noilor martiri din Coloseum, pe 7.5.2000, papa l-a pomenit în rugăciune pe Paul Schneider, preotul evanghelic din Buchenwald. Așa este amintit procesul de beatificare „a celor patru martiri de la Lübeck”, care i-a inclus pe capelanii Hermann Lange, Eduard Müller, Johannes Passek și, de asemenea, pe pastorul evanghelic Karl Friedrich Stellbrink; ei au murit împreună ca urmare a rezistenței lor față de ideologia regimului nazist, la 10 noiembrie 1943, fiind ghilotinați, „sângele lor curgea unul în celălalt”. Astfel, martiriul lui Dietrich Bonhoeffer este pomenit printr-o plăcuță comemorativă, nu doar la abația Westminster din Londra, ci și în bazilica Sf. Bartolomeu din Roma.

Pentru pastorul evanghelic Dietrich Bonhoeffer, născut la 4.2.1906 în Breslau și executat în lagărul de concentrare Flossenbürg la 9 aprilie 1945, evlavia, gândirea teologică și responsabilitatea politică au fost în consonanță, în ciuda gândirii și a acțiunii fragmentare. El a trăit din cuvântul lui Dumnezeu din Sfânta Scriptură, cu rugăciunea în libertatea evanghelică și cu responsabilitatea radicală. Nu voia să devină un sfânt. În scrisoarea din 21.7.1944, o zi după tentativa eșuată de asasinare a lui Hitler de la Wolfsschanze, el scria prietenului său Eberhard Bethge: „Îmi amintesc de o discuție pe care am avut-o acum 13 ani în America cu un tânăr preot francez. Pur și simplu ne-am întrebat ce vrem de fapt de la viețile noastre. El a spus, aș dori să devin un sfânt (și cred că este posibil ca el să fi devenit); asta m-a impresionat foarte mult la momentul respectiv. Cu toate acestea, l-am contrazis și i-am spus ceva de genul: «eu aș vrea să învăț să cred». Mult timp după aceea nu am înțeles profunzimea acestei contradicții. Aș putea învăța să cred încercând să trăiesc ceea ce ar putea fi numit o viață sfântă. La sfârșitul acestei călătorii, probabil, am scris «Seria»³. Bonhoeffer a fost preocupat de credința în realitatea unică a lui Hristos de-a lungul vieții sale în gândire și în faptă.

Și creștinii evanghelici îi pomenesc în spiritualitate și evlavie pe „sfinți”, în calitate de creștini exemplari⁴, și îi cinstesc; dar nu îi invocă ca mijlocitori și

² *VApS* 121, nr. 84.

³ D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung* (1949), München, ¹²1977, scrisoare din 21.7.1944.

⁴ *BSELK* 83b, 1.

rugători. Astfel, potrivit calendarului evanghelic, în fiecare zi este pomenită, printr-o descriere duhovnicească a vieții, o persoană care a trăit credința cu adevărat și demn de încredere. Potrivit articolului XXI al „Apologiei” Confesiunii de la Augsburg, „sfinții” primesc „trei feluri de cinstire”: 1. „îi mulțumim lui Dumnezeu, pentru că El ne-a arătat prin sfinți un exemplu al harurilor Sale...”, 2. „că ne întărim credința prin exemplul lor...”, 3. ca „să urmăm exemplul lor de credință, viață și răbdare, fiecare potrivit chemării Lui”⁵. Studiul Grupului de lucru bilateral al Conferinței Episcopilor Germani și al conducerii bisericești a Uniunii Bisericii Evanghelice-Luterane din Germania din 25.1.2000, intitulat „Communio Sanctorum”, descrie un „consens diferențiat” pentru venerarea sfinților⁶.

La Dietrich Bonhoeffer, evlavia trăită, gândirea teologică și responsabilitatea politică sunt unite într-o consonanță uimitoare. În polifonia vieții se păstrează prin acest *cantus firmus*⁷. În multidimensionalitatea vieții și a activității sale învățătoarești, se conturează continuități și constante, în ciuda schimbării de situații și a noilor accente⁸. „Dar existența noastră duhovnicească rămâne incompletă. Depinde doar dacă se mai poate constata, în fragmentul vieții noastre, cum a fost conceput și gândit ca ansamblu și din ce material este făcut. La urma urmei, există părți care aparțin doar mormanului de gunoi (...), și fragmente care sunt semnificative pentru secole, pentru că împlinirea lor poate fi doar un lucru divin, adică fragmente care trebuie să fie fragmente – mă gândesc la arta fugii. Dacă viața noastră este chiar numai o reflexie a unui astfel de fragment, în care, cel puțin pentru o perioadă scurtă de timp, numărul tot mai mare de teme diferite se pun de acord împreună și este perseverat în contrapunct mare de la început până la sfârșit, astfel încât în cele din urmă, după demolare, – poate să fie intonată cel mult cântarea: «Înainte tronului Tău vin acum și aici» –, nu vrem să ne plângem pentru viața noastră fragmentară, ci din contră vrem să ne bucurăm de ea.”⁹

2. Vrem să urmărim aceste constante ale pastorului și profesorului Dietrich Bonhoeffer – mai exact, constanta teologică a existenței sale ecumenice –, schițând mai întâi cinci situații-cheie de pe drumul său.

⁵ *Ibidem*, p. 317, 4-7.

⁶ *Communio Sanctorum. Die Kirche als Gemeinschaft der Heiligen*, Paderborn, 2000, p. 229-252.

⁷ D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung* (1949), scrisoare din 20.5.1944.

⁸ M. Plathow, „Die Mannigfaltigkeit der Wege Gottes. Zu D. Bonhoeffers kreuzestheologischer Vorsehungslehre”, în *KuD* 26 (1980), p. 109-127; idem, „Grenze und Mitte. Systematisch-theologische Überlegungen zu D. Bonhoeffers Pastoraltheologie”, în *Pastoraltheologie* 71 (1981), p. 2-17.

⁹ D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung* (1949), scrisoare din 23.2.1944.

a. Cernohorske Kupele: Realitatea lui „Hristos praesens” în Biserică și în lume

Bonhoeffer a fost ales, la începutul lunii septembrie 1931, la Cambridge, secretar pentru tineret al Federației Ecumenice Mondiale pentru Munca de Prietenie; și apoi secretar al „Centrului de Coordonare German pentru Munca Ecumenică a Tinerilor” și, din aprilie 1933, de asemenea, secretar pentru activitatea „Viață și Muncă” (Life and Work); el a fost, de asemenea, în relații de prietenie cu episcopul Bell de Chichester, președintele Comisiei pentru „Viață și Muncă” a Consiliului Mondial al Bisericilor. În turbulențele crizei economice și a șomajului, care afecta aproape 6 milioane de oameni în Germania, după demisia cancelarului Brüning la 30.5.1932 și cu puțin timp înainte de alegerile din 31.5.1932, în care NSDAP a câștigat 230 de mandate în Parlamentul german, a avut loc reuniunea Federației Mondiale în localitatea cehoslovacă Cernohorské Kupel.

Cele opt teze ale prezentării lui Bonhoeffer¹⁰ de acolo exprimă înțelegerea teologică a mișcării ecumenice, ca formă a ființei Bisericii. El a explicat acest lucru și în teza sa de doctorat „Sanctorum Communio”¹¹, ca „Hristos existând ca o comunitate”, și în continuare a dezvoltat-o în teza sa de abilitare „Actul și Ființa”, precum și în prelegerea „Ființa Bisericii”.

Biserica, care nu este o organizație cu o anumită finalitate, ci „Hristos praesens”, o comunitate de sens și scop care are sarcina de a propovădui întregii lumi, cu autoritatea dată de Hristos, Evanghelia și porunca lui Dumnezeu în așa fel încât să intre în situația concretă actuală și să o schimbe. Pentru Bonhoeffer, aceasta înseamnă: împotriva unei teologii a „ordinii creației” în „rânduiei de conservare față de Hristos”; mai târziu, el le denușește ca „mandate” ale lui Dumnezeu. Cu toate acestea, această rânduială este destinată unei comunități de pace în slujba adevărului și dreptății; ea trăiește din iertare și este mult mai departe și mai profundă în lupta pentru înțelegere decât pacea exterioară, înțeleasă ca un „ideal absolut”, pentru care se străduiește internaționalismul sau „Mișcarea Evanghelia socială” (social-gospel).

Bonhoeffer preia categoriile personalismului filozofic ale lui Eberhard Griesebach și psihologia socială a lui Ferdinand Tönnie în demersul său dogmatico-etic: În relația personală dintre Eu și Tu se înțelege Eu-l prin Tu-ul celuilalt; în același timp, Tu-ul rămâne bariera în calea Eu-lui celuilalt. Acest lucru se aplică, de asemenea, relației personale a lui Eu cu Tu a lui Dumnezeu; Dumnezeu însuși este Cel care își deschide Eu-l în spatele lui Tu, în ciuda rupturii

¹⁰ D. Bonhoeffer, *Gesammelte Schriften I*, hrsg. E. Bethge, München, 1965, p. 159-161.

¹¹ Idem, *Sanctorum Communio. Dogmatische Überlegungen zur Soziologie der Kirche* (1930), München, ⁴1969.

generată de păcat, în revelația lui Iisus Hristos, și anume prin faptul că Hristos a suferit moartea pe Cruce în locul nostru. Actul de reprezentare sau de înlocuire realizat de Iisus Hristos, adică – citându-l pe Augustin și pe Luther – „sacramentum et exemplum”, se dovedește a fi motivul acelei reprezentări a „principiului vieții” comunității creștine, în care, în conformitate cu spiritul obiectiv al lui Hegel și împotriva „categoriei monadice de individ” a lui Kierkegaard, Duhul Sfânt creează imediat și în formă originală credința individului și a comunității prin cuvânt și sacrament, unește interrelațional personalitatea și sociabilitatea și se transmite persoanei colective, adică comunității ca un act central de sine stătător. Tocmai Biserica, în calitate de comunitate ecumenică a păcii, este cea care are mandatul lui Hristos de a cunoaște, recunoaște și mărturisi propria vină, de a proclama întregii lumi adevărul Evangheliei și porunca pentru drept și dreptate.

În relația personală dintre Eu și Tu, Tu-ul celuilalt se dovedește a fi o barieră etică provocatoare, care plasează propriul Eu în alegerea etică pentru ceilalți. Această formă de gândire a personalismului filozofic este umplută de Bonhoeffer cu înțelegerea creștină a reprezentării. Numai actul de asumare al păcatului nostru de către Iisus Hristos pe Cruce constituie reprezentarea ca „principiu de viață” a comunității și bisericii în mijlocirea și în implicarea pentru binele celuilalt, precum și în iertarea reciprocă a păcatelor și în coexistența comună. De aceea Biserica – așa spune Bonhoeffer în scrisorile de mai târziu¹² – își trăiește ființa doar ca „o biserică pentru ceilalți” și cu ceilalți în responsabilitate creștină și ancorată din plin în această lume. „Hristos praesens” își manifestă prezența lui hristică prin Duhul Sfânt în slujirea ecumenică a Bisericii ca un cuvânt iertător și o faptă responsabilă.

b. „Biserica în fața problemei evreiești”: Biserica lui Iisus Hristos formată din iudei și din cei dintre neamuri

După ce președintele Hindenburg l-a numit pe Adolf Hitler cancelar al Reich-ului la 30.1.1933, el a reușit să introducă „Paragraful arian” la 7.4.1933 prin legea de restaurare a funcției publice profesionale din 24.3.1933. La 1.4.1934 a fost emis apelul pentru boicotarea magazinelor evreiești. Bonhoeffer a publicat, în august, pliantul său de protest „Paragraful arian în Biserică”¹³, care are la bază prelegerea sa „Biserica în fața chestiunii evreiești”¹⁴: Biserica trebuie să se opună „cu toată claritatea”, respingând problema evreiască și implicându-se pentru evrei. „Biserica nu poate permite ca acțiunile ei cu privire la membrii ei să fie dictate de

¹² D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung* (1949), proiect al unei lucrări.

¹³ Idem, *Gesammelte Schriften II*, hrsg. E. Bethge, München, 1965, p. 62 și urm.

¹⁴ *Ibidem*, p. 44-53.

stat. Evreul botezat este membru al Bisericii noastre.”¹⁵; el aparține poporului lui Dumnezeu, Bisericii lui Hristos. „Aici, unde evreul și germanul stau împreună sub cuvântul lui Dumnezeu, este Biserică; aici se dovedește dacă Biserica este încă Biserică sau nu”¹⁶. Nu este posibil ca Biserica să „acționeze direct politic”. Cu toate acestea, atunci când statul distruge ordinea și legea pentru a se nega, Biserica este chemată, prin însăși menirea ei de a veghea, „să păstreze statul ca stat și să-l protejeze de el însuși”¹⁷. Biserica are trei posibilități de acțiune eclezastică față de stat: în primul rând, „întrebarea adresată statului cu privire la caracterul legitim al acțiunilor sale”, „în al doilea rând, slujirea pentru victimele acțiunii statului”, „a treia posibilitate nu este doar de a bandaja victimele strivite de roată, ci și de a opri roata, blocându-i spițele”: acea „linie roșie” a acțiunilor politice indirecte, dacă statul dă greș în îndeplinirea funcției sale de a face dreptate și pace. Bonhoeffer a luat mai târziu această decizie pentru activitatea sa conspirativă împotriva lui Adolf Hitler și împotriva regimului nazist. „Necesitatea acțiunii politice directe a Bisericii, pe de altă parte, trebuie decisă de un «conciliu evanghelic».”¹⁸

Bonhoeffer subliniază că adevărata Biserică, care trăiește numai din Evanghelie, conectează prin darul ecumenic al Botezului, depășind granițele dintre băștinași și străini, națiuni, rase și confesiuni. În același timp bariera etică a celuiilalt cheamă la decizia responsabilă pentru celălalt, anume, concret, pentru evrei.

c. Fanö: Chemarea la pace ca sarcină ecumenică

La 2.8.1934 a murit Hindenburg, președintele Reich-ului, iar Adolf Hitler a unit funcția de președinte și cea de cancelar în persoana sa. Referendumul din 19.8.1934 a adus 89,9% din voturile exprimate pentru Adolf Hitler. În aceste zile s-a desfășurat la Fanö (22-28.8.1934) Conferința Tineretului Federației Mondiale pentru Munca de Prietenie a Bisericilor, după primul Sinod al Bisericii Mărturisitoare (germ. *Bekennende Kirche*) din Barmen (29-31.5.1934) și înainte de al doilea Sinod din Dahlem (19-20.10.1934), care a declarat legea eclezastică de urgență și, astfel, separarea de „creștinii germani” (germ. *Deutschen Christen*). Ruptura dintre Biserica germană de stat și Biserica Mărturisitoare a fost confirmată de către Mișcarea Ecumenică în Fanö prin „Rezoluția privind situația eclezastică din Germania” (30.8.1934); Bonhoeffer și președintele Koch au fost aleși ca „membri consultativi și cooperanți” în Consiliul Mondial.

¹⁵ *Ibidem*, p. 50.

¹⁶ *Ibidem*, p. 53.

¹⁷ *Ibidem*, p. 49.

¹⁸ *Ibidem*.

În timpul acestor săptămâni tensionate în Biserica Evanghelică din Germania, când se profila înarmarea forțată a Germaniei naziste, Bonhoeffer a ținut în Fanö (28.8.1934) faimoasa sa slujbă pentru pace, „Biserica și popoarele lumii”, pe baza textului din Ps. 85, 9¹⁹: Mișcarea ecumenică are misiunea teologică de a chema popoarele lumii la pace, după porunca lui Dumnezeu. „Ar trebui să fie pace, pentru că Hristos este în lume, adică ar trebui să fie pace, pentru că există o Biserică a lui Hristos, datorită căruia lumea este încă în viață”²⁰. Pacea nu este doar de dragul securității, ceva care nu dă încredere. „Pace înseamnă a ne lăsa cu totul în seama poruncii lui Dumnezeu”, care în situații de confruntare poate include, de asemenea, „calea spre Cruce”²¹, în care Bonhoeffer vede deja calea sa ulterioară de reprezentare. „Cum va fi pace? Cine cheamă la pace, ca toată lumea să fie silită să audă? Creștinul nu poate face acest lucru de unul singur – el poate ridica vocea și să depună mărturie în cazul în care toată lumea este tăcută, dar puterile lumii pot merge peste el fără cuvinte. O singură Biserică poate da mărturie și poate îndura – de-ar face-o –, dar și ea va fi zdrobită de violența urii. Numai un mare sinod ecumenic al Sfintei Biserici din toată lumea poate spune că lumea trebuie să înțeleagă cuvântul de pace cu o scrâșnire a dinților și că popoarele vor fi bucuroase pentru că această Biserică a lui Hristos, în numele lui Hristos, ia armele din mâinile fiilor ei și le interzice războiul și proclamă pacea lui Hristos asupra lumii furioase”²². Proclamând pacea lui Hristos ca motiv de pace între popoarele lumii – aceasta este misiunea Bisericilor din comunitatea ecumenică printr-un „mare sinod ecumenic” în fața potențialului de agresiune al puterilor mondiale care escaladează în spirala înarmării.

d. Biserica Mărturisitoare și Mișcarea ecumenică: Cooperare și conlucrare ecumenică

Slujirea pastorală a lui Bonhoeffer ca paroh în Londra s-a încheiat (17.10.1933–15.4.1935) – parohia londoneză se retrăsese la 1.11.1934 din jurisdicția Bisericii Imperiului – și cursurile vicariatului Bisericii Mărturisitoare din Finkenwalde au început sub conducerea lui Bonhoeffer. Aici s-au trăit experiențele ale *vita communis* în cadrul mănăstirii anglicane Kelham; ele sunt reflectate în scrierile lui Bonhoeffer cu „Seria”²³ și „Gemeinsames Leben” (rom. *Viață comună*)²⁴.

¹⁹ GS I, p. 216-219.

²⁰ *Ibidem*, p. 217.

²¹ *Ibidem*, p. 218.

²² *Ibidem*, p. 218f.

²³ D. Bonhoeffer, *Nachfolge* (1937), München, ¹¹1976.

²⁴ Idem, *Gemeinsames Leben* (1939), München, ¹⁶1979.

În această perioadă el a scris articolul „Biserica mărturisitoare și Mișcarea ecumenică”²⁵: După decizia clară a întregii lumi împotriva doctrinei și acțiunii regimului Bisericii Imperiului față de Biserica Mărturisitoare și a reprezentanților săi din Fanö, Bonhoeffer a pus acum problema cu privire la existența și însemnătatea pentru celălalt a mișcării ecumenice și a Bisericii Mărturisitoare.

Întrebarea Bisericii Mărturisitoare cu privire la mișcarea ecumenică, în care Biserica cea una, sfântă, ecumenică și-a găsit forma și manifestări aparte, apare ca chestiunea cu privire la unitate în adevăr, și anume că adevărul nu este dat o dată cu unitatea²⁶. Inclusiv, Bonhoeffer pune problema concretă a mărturisirii într-un sens pozitiv și delimitator, dar și de propria vină pentru ruptura creștinismului, o vinovăție care cere mărturisirea păcatului.

Mișcarea ecumenică, pe de altă parte, pune în același mod întrebarea mărturisirii către Biserica Mărturisitoare: „Cum poate mărturisirea: numai Hristos, numai harul, numai Scriptura, cum poate mărturisirea îndreptățirii numai din credință să se adeverească în orice alt mod decât prin mărturisire, că această întreagă Biserică, împreună cu teologia, cu cultul și rânduiala ei, trăiește numai prin harul lui Dumnezeu și Iisus Hristos și are nevoie de justificare?”²⁷. Plasând Biserica Mărturisitoare în Mișcarea ecumenică prin rugăciune și slujbă liturgică, prin lucrare teologică și practică, legătura ecumenică devine concretă prin botez în mărturisirea propriei vinovății și dependența față de cuvântul de promisiune al harului lui Dumnezeu; ca o „Biserică ascultătoare a cuvântului lui Dumnezeu, este apoi liberă pentru a-i asculta pe alții”²⁸ în legătura ecumenică a Bisericilor. Ea lasă aici deschisă întrebarea dacă „speranța pentru un consiliu ecumenic al creștinismului evanghelic”²⁹, pe care Bonhoeffer îl are de altfel tot timpul în minte.

Pe de o parte, în interogatoriul reciproc, ca o chemare, la mărturisirea păcatului și, pe de altă parte, ca o chemare la mărturisirea lui „Hristos praesens” și a lucrărilor Lui de justificare doar prin har, Biserica Mărturisitoare și Mișcarea ecumenică sunt legate în implicarea uneia pentru cealaltă.

e. Conspirație – Sigtuna, iunie 1942: Responsabilitatea în acceptarea vinovăției

La mijlocul lunii octombrie 1937, seminarul pentru predicatori al Bisericii Mărturisitoare din localitatea Finkenwalde a fost închis de poliție. Într-un proces dramatic de luare a deciziilor în timpul vizitei sale în SUA (2.6.–27.7.1939),

²⁵ GS I, p. 240-261.

²⁶ *Ibidem*, p. 251.

²⁷ *Ibidem*, p. 255.

²⁸ *Ibidem*, p. 259.

²⁹ *Ibidem*, p. 261.

Bonhoeffer s-a decis pentru întoarcerea și participarea responsabilă la soarta Germaniei, în ciuda posibilității de a rămâne în SUA – în ascultarea de zi cu zi a cuvântului lui Dumnezeu din Sfânta Scriptură și într-o conversație consultativă cu prietenii și frații și surorile în credință. Pentru Bonhoeffer, acest lucru a însemnat participarea la activitatea conspirativă împotriva lui Adolf Hitler și la rezistența activă împotriva regimului nazist. Prin legătura sa de rudenie cu Hans von Dohnanyi, el a găsit acces la cercul de rezistență din jurul șefului defensivei, amiralul Canari, apoi la „Cercul din Kreisau”, în jurul lui James Graf von Moltke, mai departe la „Cercul din Freiburg” și la „Cercul din 20 iulie 1944”, în jurul primarului din Leipzig, Karl Goerdeler. El și-a adus experiențele și contactele ecumenice în cadrul activității conspirative, care au fost extinse în această perioadă de vizita sa la mănăstirea benedictină din Ettal. De la centrul defensivei armate din München, condus de dr. Schmidhuber, el a pregătit salvarea unui grup de evrei, planificați să plece în Elveția la data de 5 septembrie 1942. A doua călătorie (29.8.–26.9.1941) în Elveția – prima (24.2.–24.3.1941) l-a condus, printre altele, la Karl Barth – a inclus discuții cu lideri ai mișcării ecumenice, printre altele cu Visser't Hooft, și a inclus informații camuflerate despre existența și obiectivele cercurilor de rezistență împotriva Germaniei hitleriste în lucrarea „Gânduri despre William Paton: Biserica și Noua Ordine”³⁰.

Un eveniment cheie a fost întâlnirea lui Bonhoeffer cu prietenul și camaradul său în chestiuni ecumenice, episcopul Bell de Chichester, la Centrul Ecumenic Sigtuna din Suedia (30.5.–2.6.1942). În același timp era acolo dr. Hans Schönfeld de la Biroul pentru relații externe al Bisericii. Bonhoeffer a furnizat informații detaliate despre cercurile de rezistență, dând numele celor implicați, astfel încât episcopul să le poată transmite guvernului englez, cu cererea de a sprijini cercurile de rezistență din străinătate.

Întâlnirea de la Sigtuna a fost documentată de mai multe ori: în „Memorandumul de conversație”³¹ pe care episcopul Bell de Chichester l-a predat ministrului britanic de externe Anthony Eden imediat după întâlnirea de la Sigtuna; după sfârșitul războiului, articolul său de ziar, intitulat „Fundalul complotului lui Hitler” din *The Contemporary Review* din octombrie 1945³², în care episcopul a vrut să ofere publicului britanic o imagine a „altei” Germanii, cu existența grupurilor de rezistență; prelegerea episcopului și a prietenului Bonhoeffer „Biserica și mișcarea de rezistență” la 15.5.1957 în Göttingen³³.

³⁰ *Ibidem*, p. 356-360.

³¹ *Ibidem*, p. 372ff, 488 și urm.

³² *Ibidem*, p. 390ff, 503 și urm.

³³ *Ibidem*, p. 399ff, 488-489.

Episcopul Bell de Chichester a descris cu cel mai mare angajament efortul de mediere și pace, așa arată corespondența dintre 18.6.–17.8.1942 cu Anthony Eden³⁴, ca răspuns adresat lui Bonhoeffer, efortul a condus inițial doar la răspunsul lui Eden: „Aceste documente interesante au primit acum cea mai atentă examinare și, fără a da vreo reflecție despre *bona fides* a informatorilor dumneavoastră, sunt mulțumit, că nu ar fi în interesul național să le fie trimis un răspuns oarecare”³⁵. La 14.1.1943, aliații au convenit asupra „capitulării necondiționate” a Germaniei; la 13.3.1943 a avut loc tentativa de asasinare a lui Hitler de către Henning von Treskow, la 21.3.1943, tentativa de asasinare a lui Gersdorffs; la 20.7.1944 a eșuat grupul „20 iulie”.

Bonhoeffer a fost arestat la 5.4.1943 în contextul unor nereguli în gestionarea valutei destinate salvării unui grup de evrei sub pretextul activităților de apărare ale biroului Dr. Schmidhuber. Numai în baza dosarului Zossen din 22.9.1944, care l-a incriminat și pe Bonhoeffer, a fost transferat la închisoarea Gestapo de pe strada Prinz-Albrecht din Berlin. Scrisorile către prietenul Eberhard Bethge din „Rezistență și iertare” transmit o imagine a acțiunilor și gândirii lui Bonhoeffer, a provocării și certitudinii, a teologiei și Bisericii. Sunt menționate doar interogatoriile lui Kaltenbrunner, apoi în ultimele zile ale războiului, transportul prin Buchenwald la Schönberg în Pădurea Bavareză, ultima slujbă a lui Bonhoeffer cu camarazii romano-catolici și necreștinul rus Kokorin în Duminica Tomii, despre motto-ul biblic al săptămânii, I Petru 1, 3: „Lăudat fie Dumnezeu, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos, care după marea Sa milă ne-a renăscut prin Învierea lui Iisus Hristos din morți la o nădejde vie”. La scurt timp după aceea, Bonhoeffer a fost dus la Flossenbürg, unde a fost spânzurat la 9 septembrie 1945, după un proces rapid al lui Thorbeck, Huppenkothen și al comandantului lagărului, împreună cu Oster, Sack, Canaris, Strunk și Gehre. Salutul transmis episcopului Bell din Chichester prin Payne Best: „Acesta este sfârșitul, pentru mine începutul noii vieți” și rugăciunea l-au îndrumat pe drumul spre locul de execuție: modul de participare la soarta Germaniei în rezistență și iertare, calea unui creștin exemplar ca „rugăciunea, făptuirea a ceea ce este drept și așteptarea vremii lui Dumnezeu”³⁶ în deplinătatea acestei lumi și responsabilitatea care vine din darul harului justificator al lui Dumnezeu.

În fragmentele „etice”³⁷ la care Bonhoeffer a lucrat din septembrie 1940 există note impresionante despre „mărturisirea vinovăției” reflectate în „Stuttgarter

³⁴ *Ibidem*, p. 498-502.

³⁵ *Ibidem*, p. 384, 499.

³⁶ D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung* (1949), gânduri la ziua botezului lui D.W.R., mai 1944.

³⁷ D. Bonhoeffer, *Ethik*, München, 1992, p. 128ff, 275ff.

Schuldbekentnis” (19.10.1945) a conducătorilor Bisericii Evanghelice în fața comunității bisericești ecumenice și despre „preluarea vinovăției” pe care a trăit-o Bonhoeffer. După cum a relatat episcopul Bell de Chichester³⁸, modul de mărturisire a păcatelor, a vinovăției și de asumare a vinovăției pe care Bonhoeffer a cerut-o pentru ceea ce s-a întâmplat ca teroare, groază, nedreptate și suferință în și prin Germania sub regimul nazist, el însuși a făptuit-o în strânsă legătură cu creștinătatea ecumenică, oprind roata, blocându-i spițele. Calea personală a responsabilității creștine a lui Bonhoeffer a dus la activitatea conspiraționistă a rezistenței împotriva lui Adolf Hitler. El a înțeles această cale ca pe o „asumare a vinovăției” și „un act de pocăință” creștină, care l-a condus la martiriu.

3. Pomenirea martirului Dietrich Bonhoeffer ne face să întrebăm astăzi despre constantele existenței sale ecumenice și despre semnificația sa ecumenică continuă.

Pentru Bonhoeffer, lucrarea ecumenică se dovedește a fi lucrarea teologică nu a indivizilor, ci a bisericilor pe baza Evangheliei, în care Dumnezeu cel Treimic, în Iisus Hristos, prin Duhul Sfânt, dă iertare a păcatelor, adică viață, fericire și vindecare, care oferă comuniunea mondială a creștinilor care trăiesc și mărturisesc credința în diferitele forme ale Bisericii lui Iisus Hristos „în rugăciune, în făptuirea dreptății și așteptând vremea lui Dumnezeu”.

Lucrarea ecumenică în dreapta distingere se efectuează de dragul unității Bisericilor în responsabilitate față de adevăr, care se adevărește în Iisus Hristos și este trăit în responsabilitatea concretă pentru celălalt și pentru ceilalți. În distingerea corectă, adică în „distingerea spiritelor”, teologia își îndeplinește responsabilitatea dogmatico-etică în și față de Biserica lui Hristos și față de Biserici.

Acest discernământ teologic se manifestă, pe de o parte, în distingerea în sens contrar dintre adevărul în Iisus Hristos, care se adevărește, și ideologia de absolutizare a oamenilor, între credință și neîncredere, între păcat și har, între Biserica adevărată și cea falsă, între bine și rău, între serviciul divin și cultul personalității, între „viața actuală” și „sfârșitul apocaliptic”. Este vorba despre lupta dintre credință și necredință cu privire la realitate. Bonhoeffer știe despre diferența între opoziție și separarea necesară de dragul adevărului.

Competența teologică de a distinge este prezentată, pe de altă parte, în deosebirea, fără separare, ca un fapt de a distinge în ceea ce privește legătura dintre adevărul și realitatea credinței creștine: în deosebirea dintre Hristos și lume în legătură cu realitatea lui Hristos, în deosebirea dintre Hristos-Capul Bisericii și „Hristos existând ca și comunitate”, în deosebirea dintre Dumnezeu și om cu

³⁸ *Ibidem*, p. 405.

privire la unitatea în Iisus Hristos, Dumnezeu adevărat și Om adevărat, a reprezentării lui Iisus Hristos, „sacramentum et exemplum”, și al reprezentării creștinilor în urmarea lui Hristos prin Duhul Sfânt, în distincția dintre Lege și Evanghelie în unitatea cuvântului proclamat al lui Dumnezeu, în distincția și legătura individului și comuniunii, individualitatea și socializarea lucrării Duhului Sfânt, în distincție fără a separa credința și supunerea, între justiție și drept, în distincție între legătura ecumenică a bisericilor și relațiile internaționale fără a le separa, în deosebirea între „viața actuală” și „sfârșitul apocaliptic” în legătură cu limitarea existenței umane, în distincție, fără a separa „rezistența și iertarea”, „rugându-se, înfăptuind dreptatea și așteptând timpul lui Dumnezeu”.

Pentru Bonhoeffer, această competență de distingere teologică se bazează pe premisa că lucrurile comune dintre creștini și Bisericile creștine sunt mai mari decât cele care le separă; prin urmare, el speră nu doar la un „sinod evanghelic”, ci la un „sinod ecumenic” al Bisericilor creștine, având în vedere situația conflictuală și provocările lumii. Prin comunitatea ecumenică mondială și implicarea diferitelor biserici în catolicitatea acestei comunități apostolice, bisericile învață unele de la altele, așa a învățat Bonhoeffer din spiritualitatea anglicană și benedictină; ascultând Evanghelia și porunca lui Dumnezeu, bisericile se ascultă unele pe altele, își permit să fie interogate și chemate la pocăință, să aibă limite în „definirea liniei roșii”, să se ajute reciproc și să practice responsabilitatea pentru pace și dreptate în lume în ascultare de porunca lui Dumnezeu. Procesul conciliar al Adunării Ecumenice de la Basel din 1989 și Graz din 1997 este prefigurat aici. În situația definirii „liniei roșii”, unde este vorba de rezistența prin cuvântul individului și al Bisericii, doar un consiliu evanghelic, cum ar fi Sinodul de Mărturisire de la Barme din 1934, poate decide, așa cum Federația Mondială Luterană a făcut împotriva politicii de segregare rasială în Africa de Sud în 1981. Viziunea unui „sinod ecumenic” pentru pace în lume în fața provocărilor sale gigantice a fost reafirmată la Conferința Consiliului Mondial al Bisericilor din Uppsala în 1968 și găsește mereu susținători.

Gândirea teologică a lui Bonhoeffer este influențată de categoriile personalismului: subiectul credincios este constituit de Dumnezeu cel întreit prin Duhul Sfânt în comuniunea cu Hristos; constituția subiectului etic necesită experiența lui Tu al celuilalt. Astfel, omul experimentează fericirea, înțeleasă ca binecuvântare a lui Dumnezeu, în relații personale precum prietenia, căsătoria, paternitatea. Așa se realizează pentru credincioși mântuirea lui Dumnezeu în comuniunea personală cu Hristos cel viu prin Duhul Sfânt. Cu toate acestea, relațiile personale sunt – departe de orice individualism și privatism – implicate în relațiile de comuniune ale catholicității creștine. În același timp, Duhul Sfânt creează credința individului, a comunității și a Bisericii, astfel încât individul și comunitatea să trăiască în interacțiune între ele, precum și diferitele Biserici în

care este Hristos, care lucrează în prezent la mântuirea în timp și în veșnicie, și se dovedește a fi Domnul realității unice a lui Hristos în lume: reprezentarea sa unică și odată pentru totdeauna valabilă ca „sacramentum et exemplum” este „principiul vieții” comunității și al Bisericii, care este în a fi împreună, precum și implicarea și mijlocirea pentru alții, „Biserica pentru alții” și cu alții în comuniune ecumenică și solidaritate cu grijile și nevoile lumii. În actul de reprezentare se află constanta și concentrarea gândirii ecumenice, a vieții și a angajamentului lui Bonhoeffer.

Reprezentarea, nucleul gândirii sale teologice și ecumenice, a trăit-o ca persoană până la asumarea vinovăției și a morții la locul de execuție: „o altă formă” a credinței mărturisite cu sacrificiul vieții, după cum spune Papa Ioan Paul al II-lea în *Ut unum sint*³⁹. Pe 9.4.2020 îl comemorăm pe creștinul trăitor al credinței Bonhoeffer, un ecumenist exemplar și un martir ecumenic.

³⁹ *VApS* 121, nr. 84.